

ЧЛАНЦИ

Ђуро Суботић

ЦРНА ГОРА И КРИВОШИЈСКИ УСТАНАК 1869. ГОДИНЕ

Да би након тешког пораза код Кенигреца, гдје је пруска војска под командом Молткеа 1866. г. задала тежак пораз аустријској, и даље задржала статус, значај и снагу европске силе, аустријска влада морала је да реорганизује своју војску, да је бројно ојача до највеће могућности и, пред извршење предстојећих задатака, да је преда у руке способном командном кадру. У ту сврху требало је да послужи нови војни Закон о општој војној обавези, по којем је аустријска војска требало да буде удвостручена. Закон је изгласан 1868. г. прво у пештанском а затим у бечком парламенту. Овај закон предвиђао је извјесне повластице за подручје Боке Которске и Дубровника које су детаљније одређене у Закону о домобранству који је донесен у априлу 1869. г. По овом закону војници из которског и дубровачког округа служили би у домобранству и за вријеме мира не би се кретали изван подручја Боке. Тај закон изазвао је велико узбуђење у цијелој Боки, а када је наређено и спровођење регрутације, био је повод за оружани устанак у Кривошијама, Грбљу, Поборима, Мајинама, и Брајићима, периферним крајевима Аустрије, у непосредном сусједству Црне Горе. Не само политичари и војни стратеги Аустро-Угарске него ни народни прваци Боке Которске, као Стефан Митров Љубиша, др Ђорђе и Косто Војковић, од којих је први био народни посланик у бечком парламенту а друга двојица у Далматинском сабору у Задру, нијесу очекивали да би шака горитака из Кривошија, Грбља и сусједних малих кнежевина, Побора, Мајина и Брајића, могла да успјешно поведе оружану борбу против војске тада моћне Аустро-угарске монархије.

Пошто је аустријска војска, под командом најспособнијих генерала, Вагнера и Ауерсперга, у три офанзиве на Кривошије претрпјела тешке поразе, и политичари и војни кругови Аустро-Угарске били су увјерени да, и поред обавезе црногорскога кнеза Николе о строгој неутралности у устанку, Црна Гора помаже устанике и подржава их у њиховом отпору против Аустрије, јер, како каже аустријски посланик у Београду Бенијамин Калај, у свом писму упућеном аустријском министру предсједнику, упорност устаника и порази аустријске војске у Кривошијама не могу се друкчије протумачити него учешћем Црногораца у устаничким

борбама. „Како би се друкче разумјело да толики пукови аустријске регуларне војске, попуњени до потпуне ратне јачине, не могу никако да савладају 1200 до 1500 Ришњана.“¹

На првом мјесту тежки порази аустријске војске у Кривошијама, а затим и дипломатска активност кнеза Николе, владара Црне Горе која се налазила на истуреној позицији, на којој су се често укритали и често сукобљавали интереси сусједних великих сила: Аустрије, Турске, Русије, Пруске као савезнице Русије са једне, и Француске Наполеона III с друге стране, давали основа увјерењу да је Црна Гора учесник у устанку.

Црна Гора се и раније, а нарочито средином XIX вијека, налазила на вјетрометини политичких струја Истока и Запада. У томе бурном времену, када је рат између Пруске и Аустрије „висио у ваздуху“, када је панславистички покрет припремао револуционарне устанке не само у покрајинама Турске него и Аустро-Угарске, гдје су живјели Јужни Словени који су упирали своје погледе у Русију као ослободиоца свих Словена испод туђинске власти, младом и амбициозном кнезу Николи била је потребна велика државничка и дипломатска способност да би очувао своју земљу и свој народ од потреса и ратних пустошења која су могла сваког часа да наступе.

Аустријски министар унутрашњих послова 2. маја 1866. г. извјештава министра иностраних послова да су почетком априла те године на Цетиње дошла два Пруса, они су се представљали као професори ботанике и минералогije који су у Црну Гору дошли ради проучавања флоре и истраживања руда. Ови „професори“ водили су до дубоко у ноћ разговор са кнезом Николом и кнегињом Даринком. Аустријска обавјештајна служба доставила је да је предмет разговора била понуда канцелара Бизмарка кнезу Николи да се стави на чело југословенског покрета, ако између Пруске и Аустрије, дође до рата, који би могао ускоро да наступи, и да у том рату дигне устанак против Аустрије у њеним југословенским провинцијама. Бизмарк би га помагао и снабдијевао свим потребама за ратовање.² О овој посјети и разговорима са „професорима“ Аустрија је одмах извијестила Турску, а ова је предузела припреме за рат. У барско пристаниште упловило је седам ратних бродова, а генерал Исмаил-паша, гувернер Албаније обишао је гарнизон у Подгорици, снабдио га са 11 нових топова и наредио да се одмах оправи тврђавица Медун.³ Према накнадно примљеним обавјештењима, на оном састанку са пруским „професорима“ Црној Гори су за учешће у рату против Аустрије обећане Јужна Херцеговина и Бока Которска. Међутим, у рату који је мало затим наступио између Пруске и Аустрије, у првом јачем сукобу, у бици код Кенигреца, аустријска војска је претрпјела

¹ Др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, Београд 1924, 360.

² Исто, 235.

³ Исто, 236.

тежак пораз, па Бизмарку није била потребна помоћ ни Русије ни Црне Горе.

Кнез Никола се заносио великим плановима о територијалном проширењу Црне Горе, о преузимању улоге Пијемонта коју је Србија под владом аустрофилског намјесништва послје смрти кнеза Михаила била изгубила у очима Срба и осталих Јужних Словена. Ношен тежњом за остварењем својих планова, он у јануару 1869. г. путује у Петроград, гдје разговара са највишим представницима руске државе и са страним дипломатским представницима. Из Петрограда путује у Москву, гдје долази с њим на састанак руски посланик у Цариграду гроф Игњатјев. У Петрограду је био примљен од руског цара, којем је у дужем разговору изнио своје планове, своје жеље и потребе свога народа. Приликом посјете и разговора са руским царом, овај му је дао на дар сабљу српскога краља Милутина. Срдачан пријем код цара и овај дар са његовог стране кнез и његови сарадници на Цетињу схватили су као царев пристанак за рад на остварењу кнежевих ближих и даљих циљева. Као значајан успјех кнежевог пута у Русију сматран је и пристанак руског цара да буде кум на крштењу четвртог дјетета кнеза Николе, које се ускоро очекивало. Из Петрограда кнез је отпутовао за Берлин, гдје је водио разговоре са Бизмарком. Може се претпоставити да је Бизмарк овом приликом био уздржљивији у својим обећањима помоћи кнежевим територијалним аспирацијама, јер је тада већ, након пораза код Кенигреца, Аустрија била престала да буде ривал Пруске у вођству за уједињењем малих њемачких државица у велики њемачки рајх. Из Берлина кнез долази у Беч, гдје води разговоре са члановима бечке владе. Нема сумње да му је била потребна велика дипломатска вјештина да аустријску владу увјери у искреност својих жеља за пријатељске односе с Аустро-Угарском, па да добије пристанак за поруцбину веће количине оружја код бечког фабриканта Крнке. Кнез је тада код њега поручио двије хиљаде и петсто пушака острагуша, тада најмодернијег система пушака, и милион пушчаних метака. Ово оружје требало је да се у року од четири мјесеца испоручи у Котор да би се одатле пренијело у Црну Гору, а плаћање се имало извршити код руског конзула у Дубровнику. Коинциденција између ове поруцбине са устанком у Боки Которској који је избио мало послје испоруке оружја изазвала је сумњу аустријских власти да је наруцба била намијењена устаницима у Боки, па се стога оружје није ни изнијело из Котора прије потпуне ликвидације устанка. Али, с друге стране, тешко је претпоставити да би кнез Никола, који је био и одличан дипломата, баш у то вријеме поручио оружје, и то у Аустрији, ако би знао да се припрема устанак у Боки. Ова чињеница доводи до основаног закључка да ни на три мјесеца, па ни мање, прије него што је плануо устанак, ни кнез Никола ни

бечка влада нити Русија нијесу знали ништа о томе да се у Боки Которској припрема устанак.⁴

На крштењу четвртог дјетета, кћери кнеза Николе, руског цара је замјењивао кнез Долгоруки, који је почетком априла стигао на Цетиње. Великим свечаностима које су тада приређене на Цетињу присуствовали су представници великих сила, истакнути политички и јавни радници Црне Горе, Боке Которске, Херцеговине и других југословенских крајева и једна делегација српске владе коју је предводио Филип Христић. У здравицама које су држане на банкетима и говорима на овим свечаностима величана је храброст Црногораца и њихова борба за слободу своје земље. Истицана је улога Црне Горе у ослобађању још неослобођених Јужних Словена. Поред Херцеговине, спомињана је и Бока Которска, а прота Јован Сундечић, Бокелј, тада секретар кнеза Николе, у свом говору пјесничким заносом изразио је наду да ће Бока Которска скорих дана „испунити свој завјет“.

У таквој ситуацији плануо је устанак у Боки Которској. Одмах у почетку устанка установило се да је припремљен и добро организован, јер су све важније положаје на будућем ратишту заузели мањи одреди устаника од 10 до 30 људи. Поред тога, и „Устанички проглас“, који је одмах почетком устанка ширен и народу, почињао је ријечима: „Јуначки соколови наших гора с врха Ловћена куцнуо је убојни час. . .“, што је појачавало сумњу да је Црна Гора организовала и да подржава устанак.

Одмах у почетку устанка Аустрија је тражила од кнеза Николе да се изјасни о својој држању према устаницима. Након усмене изјаве барону Темелу, на тражење далматинског намјесника Вагнера, кнез је и писмено обавијестио предсједника аустријске владе Бајста: 1. да ће Црна Гора задржати строго неутралност све док се против ње не би предузеле неке непријатељске мјере; 2) да ће поставити војни кордон дуж цијеле црногорске границе према Аустрији, да се тако онемогући учешће Црногораца у борбама против аустријске војске и 3) да ће разоружати и интернирати сваког устаника који би прешао црногорску границу. У тој писменој ноти кнез даље каже да може гарантовати послушност својих држављана овој његовој обавези, али му се не може замјерити што је на својој територији дао уточиште женама и дјеци устаника. Садржину ове ноте кнез је доставио и свим представницима великих сила у Скадру, уз напомену да је устанак изазвао узбуђење које је разумљиво при националном и вјерском јединству између његовог народа и устаника.⁵ Црна Гора се заиста строго држала примљених обавеза. Кроз кордон

⁴ Ово потврђује и изјава руског цара Александра аустријском посланику Вечери: „На моју војничку ријеч, моја влада нема никаквог посла са далматинским устанком.“ (Prof. dr A. Dabinović, *Pozadina bokeljskog ustanka 1869*, Rad JAZU, knj. 237, Zagreb 1929, 110).

⁵ В. Ђорђевић, нав. дјело, 300.

који је био постављен уздуж границе и над којим је водио надзор војвода Машо Врбица, било је врло тешко, па чак и ноћу, да неки Црногорац пређе границу и учествује у борбама. Неки врло ријетки, којима је успјело да ноћу пређу границу, строго су кажњавани. Ову строгу неутралност Црна Гора је стварно одржавала за читаво вријеме устанка, што се да закључити и из Дневника барона Родића, пацификатора Боке. Родић је, наиме, у своме Дневнику, у који је сваког дана уносио све што је сматрао значајним, на страни 23. написао да је он након provedене пацификације установио да је у Кривошије за вријеме устанка дошло у помоћ устаницима око 100 „ускока“ из Херцеговине и Црне Горе, а како је познато, и Турска је била поставила војни кордон дуж своје границе према Кривошијама.

Од почетка устанка аустријска и мађарска режимска штампана нападале су кнеза Николу као инспиратора и организатора устанка, па је стога он, да би очувао добре сусједске односе с Аустријом, понудио своје посредовање између устаника и аустријских власти. Ово посредовање бечка влада није прихватила. Због одбијања кнежевог посредовања Стефан Митров Љубишица напао је Вагнера у парламенту и изнио своје мишљење да до устанка не би ни дошло, односно да би он био већ у почетку ликвидан, да је прихваћено посредовање кнеза Николе. На то је Вагнер, који је после устанка постао министар војни, одговорио да се посредовање кнеза Николе није могло прихватити стога што би кнежев ионако велики углед у пограничним крајевима још више порастао. Наше је мишљење да кнез Никола није ни очекивао да ће аустријска влада прихватити његово посредовање, и то баш из ових разлога које је Вагнер навео у свом одговору Љубишици. Али, да је аустријска влада и прихватила кнежево посредовање, оно би остало безуспјешно, јер је отпор устаника према служби у аустријској туђинској војсци био прожет мржњом тако јаком да ни ауторитет кнеза Николе, који је био веома велики у устаничком крају, не би могао да приволи устанике на покорност. Народ из устаничких крајева Боке, о своме руху и круху и својим оружјем, бранио је свој крај, био будан стражар на граници према Турској, стога је, још од времена владавине Немањића и за вријеме Венеције, била призната привилегија да Бокелци не служе војску и да слободно носе оружје.⁶ Укидање ових повластица био је главни узрок устанка у Боци Которској 1869. г. Ово наше мишљење потврђује и један извјештај државног савјетника Дипона, начелника министарства иностраних послова, предсједнику владе Бајсту од 4. XI 1869. г., у коме се наводи да су према обавјештењима примљеним из Дубровника сељаци из Боке били прије устанка јако узбуђени због повреде њихових старих права наређењем да служе у аустријској војсци. Ту се даље каже да након несумњивих пораза аустријске војске

⁶ Стојан Новаковић, Устанак у Боци Которској, Београд 1870, стр. 4.

на Кривошијама, устанички углед све више расте и да ће црногорском кнезу бити тешко да обузда своје људе.

Да би се утврдила пуна неутралност Црне Горе у устанку, да би олакшао свој положај и развио слободнију дипломатску дјелатност, кнез Никола је упутио меморандум аустројјској влади и предложио да се образује анкетна комисија која би испитала и утврдила да ли су и колико су тачни гласови о учешћу Црне Горе у устанку. Овај меморандум одио је у Беч и предао Бајсту сердар Саво Пламенац. На овај меморандум Бајст је одговорио кнезу 11. XII. У одговору он каже да га је његов зет очарао својим присуством, да је писмо предао цару, који га је с великим интересовањем прочитао и наредио да се изрази његово задовољство кнезу због лојалног држања за вријеме устанка.

Иако је кнез Никола у своје држању према аустројјској влади показивао велику тактичност, помирљивост и жељу за одржањем добрих сусједских односа, он је знао да за читаво вријеме ове латентне дипломатске борбе чува и очува достојанство своје и своје државе. Он је приликом узмицања устаника из Грбља, Побора, Мајина и Брајића, када су их несразмјерно јаче снаге аустројјске војске потискивале према црногорској граници, уложио оштар протест код аустројјских војних и цивилних власти када су пушчани меци с аустројјске стране прелијетали преко границе, наносили штету стоци и ранили једног Црногорца. У свом демаршу код аустројјске владе изјавио је да би његови људи могли да напусте досадашње неутрално држање ако би се ови случајеви поновили. Овај демарш кнеза Николе аустројјска влада је примила и изјавила своје жаљење црногорском кнезу због свога случаја. Демарш је имао повољан учинак и за устанике, јер их аустројјска војска није могла потиснути преко црногорске границе.

Терен за устанак, али не само на подручју Боке Которске него у свим крајевима гдје живе Јужни Словени, припреман је још од московског свесловенског конгреса. Припремао га је и Бизмарк, али овај само на подручју Аустро-Угарске и због својих посебних политичких циљева. Припремали су га вође и идеолози панславистичког покрета, закулисно га је припремала и Русија. Припремали су га и домаћи родољуби и јавни радници, припремао га је и кнез Никола. На подручју Боке и Херцеговине припремао га је скоро искључиво кнез Никола преко њему оданих људи. Устанак, односно низ устанака који су требали једновремено да избију на читавој линији од Драве и Саве до ушћа Дунава и Јадранског мора, још није био добро организован ни детаљније испланиран, па стога ни припремљен у времену када је плануо кривошијски устанак 1869. г. Из ових разлога устанак није тада био пожељан ни за једног несумњиво великог родољуба као што је био С. М. Љубиша.

Кривошијски устанак није се проширио на суједне турске и аустријске провинције, а проширио би се да га Аустрија није на вријеме ликвидирала миром на Кнежлазу 11. I 1870. г. Овај устанак би се проширио, како изгледа, и на сусједну Херцеговину, Далмацију, а вјероватно би захватио и већи дио Европе, да Црна Гора није сачувала строгу неутралност, која јој се наметала због неорганизованости револуционарних ослободилачких покрета и дивергентних струјања у њиховим вођствима.

Овај устанак има свој историјски значај како због побједа устаника на Кривошијама тако и стога што је „пробудио народноослободилачки покрет у читавој Далмацији и ојачао борбу за ослобођење од турског јарма у Босни и Херцеговини“. У томе је велики историјски значај бокелског устанка из 1869. г.⁷

⁷ В. Н. Кондратьева, К истории восстания в Боке Которской в 1869 г., Ученые записки Института славяноведения АН СССР, том XVI, Москва 1958.